

Valentin Jurjevič Katasonov¹

*Moskovski državni institut za
međunarodne finansije
Moskva
Rusija*

Osvrt

*UDC 366.643:340.137
DOI 10.7251/SOCSR1509085K
prihvaćeno 12.3.2015.*

Duhovne osnove savremenog potrošačkog ropstva

Uvod

Među feudalcima je bilo nagomilavanja novca, ali ne i kapitala. Čak kada su feudalci pobjegli eksploataciji, zasnovanoj na korišćenju kredita i duga, to ih nije činilo kapitalistima. Kreditna kamata, u bilo kom obliku (novčanom, naturalnom ili vidu obrade zemlje) išla je na ličnu potrošnju feudalaca, nije se pretvarala u kapital. Ipak, to još ne znači da u feudalnom društvu nije bilo kapitala i kapitalizma. Kapital i kapitalizam bili su kakvi su bili i u rimskom robovlasničkom društvu. U Drevnom Rimu kapital nije postojao u robnoj ili proizvodnoj formi, nego u *novčanoj*, kapitalizam nije bio trgovački ili industrijski, nego *zelenaški*. Tamo su se „profesionalnim“ zelenaštvom bavili ljudi iz staleža konjanika.

U kasnom Srednjem vijeku isto tako su postojali „profesionalni“ zelenaši. Oni su za razliku od feudalaca „zarađivali“ novac ne da bi ga trošili, nego da bi novac ponovo puštali u opticaj. To su već bili „pravi“ kapitalisti. Svi oni su skoro bez izuzetka bili Jevreji, na koje se nisu odnosile hrišćanske zabrane bavljenja ne bogougodnim poslom i koji su trajno zahvatili tu „nišu“ srednjovekovnog biznisa. Poznati sociolog, istoričar i ekonomista *Verner Zombart* početkom XX veka objavio je rad „Jevreji i ekonomski život“². U njemu on dokazuje, da je upravo judaizam udario fundament savremenog kapitalizma; pri tom daje pozitivnu ocenu uloge judaizma u formiranju osnova kapitalizma. On navodi mnogobrojne primere kako su se Jevreji bavili zelenaštvom i trgovinom još u nedrima srednjovekovnog evropskog društva i stvarali uslove za prvobitnu akumulaciju kapitala. Donekle je Verner Zombart u pravu u oceni uloge Jevreja u nastanku kapitalizma. Ali samo donekle. On sam poka-

¹ Profesor na katedri za Međunarodne finansije MGIMO, dopisni član Akademije ekonomskih nauka i preduzetništva.

² Вернер Зомбарт, *Евреи и хозяйственная жизнь*./Пер. с нем. — Moskva: Айрис-пресс, 2004.

zuje, da su mnogi Jevreji, pobegavši sa kontinenta na britanska ostrva, tamo kršteni i postali istaknuti puritanici (podvrsta protestanata, koji se odlikuju posebnim asketizmom i fanatizmom). A niko ih silom nije primorao da se krste: u Engleskoj za razliku od Španije i nekih drugih kontinentalnih zemalja nije bilo inkvizicije³.

1. Judaizam, protestantizam i želja za potrošnjom

Paralelno istraživanje uzroka nastanka kapitalizma u Evropi izvršio je drugi naučnik – *Maks Veber*. On je isto tako početkom XX veka objavio rad, koji je danas dobro poznat pod nazivom „*Protestantska etika i duh kapitalizma*“⁴. On negira ulogu judaizma u nastanku kapitalizma ističući jako materijalno načelo u poznom judaizmu zasnovanom na Talmudu. Ipak, glavnu ulogu u nastanku kapitalizma on dodeljuje onim promenama do kojih je došlo u hrišćanstvu. Radi se o reformaciji koja je dovela do pojave „obnovljenog hrišćanstva“ u vidu *protestantizma*. A protestantizam (posebno u njegovoj modifikaciji, kao što je *kalvinizam*) je ukinuo ranije postojeće „tabue“ u evropskom društvu na bavljenje zelenaštvom. Štaviše, ne samo da je ukinuo „tabue“, nego je i na sve načine podsticao delatnost na stvaranju i akumulaciji kapitala. „Profesionalnim“ zelenaštvom mogli su se sada baviti ne samo Jevreji, nego isto tako „napredni hrišćani“. Pri tom ne samo zelenaštvom, nego i drugim oblicima kapitalističkog biznisa – trgovinskog, manufakturnog i poljoprivrednog.

Veber, isto tako kao i Zombrat, pozitivno ocenjuje prelazak društva na kapitalizam i ističe posebne „zasluge“ u tom prelazu takvoj podvrsti protestantizma, kao što je kalvinizam. *U kontekstu ovog problema M. Veber je stavio kalvinizam čak iznad judaizma. Kalvinizam, prema njegovom mišljenju, orijentiše čoveka na beskonačnu akumulaciju kapitala; judaizam, podstiče na sve moguće načine sticanje bogatstva, ali bogatstvo ostaje sredstvo, ne pretvara se u svrhu samom sebi.* Evo kako rezimira ta razmatranja M. Vebera o razlikama judaizma i kalvinizma naš domaći filozof J. Borodaj: „(...) čak i princip skupljanja u judaizmu nije toliko univerzalan, kao u kalvinizmu: kao prvo,

³ Uostalom, puritanizam je imao mnogo zajedničkog, što i objašnjava jednostavnost prelaza Judeja u tu religiju (učenje Mojsijevog Petoknjžja, poštovanje subote, vođenje službe na ivritu, zahtev za donošenjem ustava na osnovu Tore its.). Uzgred, kasnije su isto tako lako puritanici prelazili u judaizam. O bliskosti puritanizma i judaizma svedoči politika Olivera Kromvela, koji je kao što je poznato, izjavio da je pristalica puritanizma i pri tom je posebno bio sklon Judejima. Upravo zahvaljujući njegovim naporima Jevreji su dobili dozvolu da se slobodno sele na britanska ostrva i bave se zelenaškom delatnošću.

⁴ Макс Вебер, *Протестантская этика и дух капитализма*. — Москва: Ист-Вью, 2002.

on se ne odnosi na postupke među „svojima“, i najvažnije, skupljanje je ovde sačuvalo „tradicionalni“ karakter, to jest orijentisano je na potrošnju i zato se ne pretvara u toliko proždiruću strast kao u kalvinizmu (...). Za razliku od judejske orijentacije, gde je kapital samo sredstvo neposrednog uživanja ili dominacije, to jest najsigurnije sredstvo maksimalne uređenosti sveg zemaljskog materijalnog života, za protestante, istinskog gospodara novog uređenja, akumulacija kapitala postaje sama sebi cilj⁵. Dodaćemo još jedno pojašnjenje raspravama M. Vebera i J. Borodaja: zaista, za vreme judaizma akumulirani kapital postaje sredstvo. Ali tu treba razlikovati rani (starozavetni) i kasni (talmudski) judaizam. Za rani judaizam akumulacija kapitala bila je u velikoj meri „neposredno uživanje“, a za kasni judaizam – sredstvo „prevlasti“. Preorientacija religiozne svesti Jevreja na svetsku prevlast, kao što ističu istoričari religije, desila se još pre dve i po hiljade godina, u ono vreme kada su oni odvedeni u vavilonsko ropstvo i tamo došli u dodir sa gnosticima i manihejcima (sa njihovim postavkama o „izabranosti“ i „predodređenosti“). Dokumentovano je ta preorientacija bila sačuvana u Talmudu, koji je napisan u prvim vekovima naše ere, (posle razaranja Jerusalima, kada su Jevreji već bili u progonstvu) i koji je u savremenom judaizmu postavljen iznad Tore (Peto-knjižja Mojsijevog)⁶.

A zašto kod protestanata, posebno kod kalvinista, akumulacija bogatstva, kapitala postaje *sama sebi svrha*? Kod ranih protestanata to posebno pada u oči. Jer oni su težili bogatstvu, postajali bogati, ali pri tom su vodili i nastavljali voditi asketski način života. Neki istraživači pokušavaju dati čisto „materijalističko“ objašnjenje tog fenomena: kažu, asketizam je prvim kapitalistima bio potreban da „ekonomišu“ i brzo akumuliraju kapital. Ali iz nekog razloga imajući čak milione, prvi protestanti su nastavljali držati sebe u „crnom telu“. *Karl Marks* u *Kapitalu* piše: „Kapitalista pljačka svoje sopstveno telo“ i ne može jasno odgovoriti, zašto to kapitalista čini. A ne može zato što na istoriju nastanka kapitalizma gleda očima materijalista. *Nije prve kapitaliste pokretao „ekonomski interes“ (kako to misli K. Marks), nego religiozni osećaj*. Stvar je u tome, što je centralna dogma kalvinizma bila dogma o tome da se ukupno čovečanstvo deli na „izabrane“ i „ostale“. Ovo veoma liči na centralnu dogmu judaizma o podeli čovečanstva na „Jevreje“ (oni su isto – „izabrani“) i „sve ostale“. Jevrejinom se ne može postati kao rezultat ovih ili onih zasluga u zemaljskom životu, Jevrejin se rađa. Ali ne mogu se otkriti nikakvi spoljni

⁵ Юрий Мефодьевич Бородай, *Почему православным не годится протестантский капитализм?* „Наш современник“, 1990. №10.

⁶ О tim nijansama ranog i kasnog judaizma možemo pročitati u poznatom radu Лева Александровича Тихомирова „Религиозно-философские основы истории“, koja je takođe napisana početkom XX veka. Iz novijih radova na tu temu možemo preporučiti knjigu Игорa Ростиславовича Шафаревича «Трехтысячелетняя загадка. История еврейства из перспективы современной России».

znaci „izabranosti“ ni na telu čoveka, ni na njegovim umnim i duhovnim sposobnostima. Taj znak „izabranosti“ leži van samog čoveka i sastoji se u bogatstvu koje mu pripada. Zbog toga religioznog pristalicu kalvinizma celog života muči samo jedno pitanje: „Jesam li ja ‘izabrani’ ili nisam?“ Ali, time on ne muči samo svoju dušu, nego isto tako i svoje telo. On živi na granici svojih fizičkih i psihičkih snaga, stičući i povećavajući svoje bogatstvo, pokušavajući kroz to bogatstvo dokazati sebi i okolini, da je on taj „izabrani“. *Fanatična strast skupljanja kapitala, u stvari, nije „materijalna“, nego „duhovna“, religiozna strast.* Ona odlaže u drugi plan sve ostale strasti, uključujući i strast za materijalnim, čulnim zadovoljstvima.

Postojanje kapitala je „ulaznica“, koja čoveku daje pravo na ulazak u „zemaljski raj“, a broj koji određuje vrednost tog kapitala, ukazuje na to, u kom „segmentu“ tog „zemaljskog raja“ može se naći donosilac „ulaznice“. Pre nekoliko vekova bilo je donekle drugačije: postojanje kapitala smatrano je „ulaznicom“, koja daje pravo na ulazak u „nebeski raj“; vrednost kapitala određivala je u kom „segmentu“ ili „redu“ „nebeskog raja“ će se naći donosilac „ulaznice“. Po mišljenju nekih autora, u savremenoj kapitalističkoj delatnosti religiozna motivacija čoveka održava se u punoj meri. Najčešće je ona nesvesna, održava se u vidu programa zapisanog u čovekovoj podsvesti. Evo šta tim povodom piše J. Borodaj: „U skladu sa protestantskom orijentacijom, da bi odredili nivo moranih vrlina, u SAD je dovoljno pitati: koliko košta jedan čovek? To pitanje ima ne samo pragmatički, nego i duboko religiozni značaj“⁷.

U nedrima kalvinizma (i protestantizma u celini) postepeno se formirao sistem znanja i pravila ekonomije (racionalnog korišćenja) svih resursa, uključujući i vreme, za dostizanje maksimalnog novčanog rezultata – profita. Najcelovitiji oblik taj sistem je dobio u okviru pravca, nazvanog „metodizam“ (nešto poput sekte unutar protestantizma⁸). Kasnije je sistem tih znanja i pravila (slično detaljnim propisima svih strana čovekovog života u judaizmu) dobio status „ekonomske nauke“.

Kalvinizam nije imao ništa zajedničko sa istinskim hrišćanstvom – religijom ljubavi prema čoveku, koja svakom čoveku daje mogućnost da postane „izabrani“ (u smislu spasenja i dobijanja „večnog života“ posle smrti). Kalvinistički fanatik, koji kroz svoje bogatstvo potvrđuje svoju „bogoizabranost“ i „izuzetnost“, istovremeno prihvata da on ima pravo vladati drugim ljudima. Oni su mu, pre svega, potrebni da bi i dalje povećavao bogatstvo. Drugi ljudi, koji nisu dobili „znak“ „izabranosti“ u vidu bogatstva su ljudi „druge vrste“, koje je njegov protestantski bog predodredio da budu robovi „izabranog“

⁷ Юрий Мефодьевич Бородай, *Почему православным не годится протестантский капитализм?* // „Наш современник“, 1990. № 10.

⁸ Metodizam je formiran u prvoj polovini XVIII veka u Velikoj Britaniji i Severnoj Americi na osnovama anglikanizma.

(ovde je kalvinizam veoma sličan judaizmu sa njegovim prezriviim odnosom prema onima, koji ne pripadaju njihovim plemenima).

Ako ne uzmemo u obzir taj „*protestantski rasizam*“, onda je teško shvatiti odakle potiče takva hladnokrvnost, koju su pokazali prvi nosioci „duha kapitalizma“ u epohi prvobitne akumulacije kapitala. U Evropi je ta surovost pokazana u odnosu prema sitnim zemljoradnicima, koje su najpre lišavali zemlje a zatim ubijali ili primoravali da rade kao robovi. U Americi su beli protestantski kolonisti, pokazali tu surovost u odnosu prema Indijancima, koje su sve do jednog ubijali „kao zveri“ (uzgred, kolonisti-katolici, koji su osvojili Južnu Ameriku, nisu činili takve surovosti). U Africi su protestantski trgovci (zajedno sa trgovcima-Jevrejima) pokazali tu surovost u odnosu prema lokalnim stanovnicima, koje su uzeli ili pokupovali u ropstvo.

Uostalom, surovošću su se odlikovali i katolici. Ali kod katolika je fizičko nasilje neobično povezano sa „hrišćanskom brigom o duši“ zarobljenih starosedelaca. Portugalski monasi zajedno sa Rimskim Papom tražili su da uzeti robovi obavezno budu kršteni. Tim povodom je čak bio izdat specijalni kraljevski edikt 1519. godine. Kada se radi o robovima, koje su lovili po Africi, onda su oni morali biti kršteni obavezno pre utovara na brodove, koje su slali ka obalama Amerike. Ovaj zahtev je izazvan time što je mnogo robova u putu umiralo: u tome se pokazala dirljiva „briga o dušama“ robova. Kasnije su druge katoličke zemlje isto tako donele analogne zakone. Tako je francuski kralj *Ludvig XIII* 1648. godine proglasio akt o obaveznom krštenju robova.

U socijalnom ponašanju protestanata opaža se versko-kulturni trag judaizma, u kome je, kao što je poznato, prisutna *jasna podela svih ljudi na „svoje“ i sve ostale*, ne prosto „tuđe“, oni čak nisu ljudi, nego prosto živa bića, koja imaju izgled čoveka. U Starom Zavetu mi nailazimo na mnogo mesta, gde se vrši jasna podela na „svoje“ i „tuđe“. U kontekstu razmatranih ekonomskih problema veoma je značajan sledeći stav judaizma: „ne pozajmljuj uz kamatu bratu svome ni novca, ni hleba, ni bilo čega drugog, što se može pozajmiti uz kamatu. Strancu pozajmljuj uz kamatu, a bratu svome ne pozajmljuj uz kamatu“ (Peta knjiga Mojsijeva, deo 23.). Jevreji su skoro dve hiljade godina bili u rasejanju, tj. među „tuđima“. Zato se prethodno navedeni stav iz Pete knjige Mojsijeve dosledno ostvarivao kroz praksu zelenaške eksploatacije nosilaca judaističke ideologije: „svoj i tuđi“.

Princip „svoj – tuđi“ razvijen je i u protestantizmu, koji je nametao i nastavio nametati društvu ideologiju i psihologiju krajnjeg individualizma. U judaizmu postoji *etnički individualizam* (etnos, pleme, narod ostaje jedini cilj, nedeljiv na delove); u protestantizmu je *personalni individualizam*. U ekonomskoj nauci Zapada model i etalon takvog individualizma je *homo econo-*

micus – ekonomski čovek. On predstavlja krajnji stepen individualizma, kada među „svoje“ čovek svrstava samo samoga sebe (ego) a svi ostali su „tuđi“.

Značajna su zapažanja, do kojih je došao V. Zombart u svojoj knjizi „Buržuj“. U njoj on potpuno opravdano skreće pažnju, da su najdosledniji i najenergичniji nosioci „duha kapitalizma“ bili stranci, ili doseljenici. Oni nisu imali nikakvih krvno-rodovskih veza sa lokalnim stanovništvom i nisu bili opterećeni takvim predrasudama, kao „otadžbina“, „istorijski koreni“ i slično. Za doseljenike (emigrante, koloniste) ovdašnji su svi bez izuzetaka bili „tuđini“, prema kojima se moglo (i moralo) odnositi surovo – kao prema stoci ili zverima. Isto tako pljačkaški su se mogli odnositi prema okolnoj prirodi, kulturi ovdašnjeg naroda i njegovoj istoriji. On izdvaja dve osnovne kategorije nemilosrdnih došljaka: Jevreje, koji su bili permanentni doseljenici po celom svetu, i evropske doseljenike u Novom Svetu.

Ove stavove protestantizma prihvatila je evropska filozofija koja se pojavila neposredno posle njegove pobede (verovatno se ona zato i pojavila, da bi ispunila „socijalne porudžbine“ onih, koji su zainteresovani za izgradnju kapitalizma). Smisao radovanja „dogmata“ evropske filozofije veoma je prost: „*rat sviju protiv svih*“ kao objektivni, „prirodni“ zakon društva. Zatim je došla na svet evropska ekonomska misao (prirodno, isto tako za ispunjavanje „socijalnih porudžbina“) „oplemenila“ je formulaciju tog zakona „sveopšteg kaniibalizma“ i nazvala ga „zakonom konkurencije“. Nekoliko pokolenja „profesionalnih ekonomista“ neprekidno je davalo svoj doprinos u „oplemenjivanju“ kapitalističke konkurencije. Danas su naši studenti potpuno uvereni da je kapitalistička konkurencija – glavni „pokretač progressa“.

Prethodno rečeno, predstavlja duhovno-religiozni koren savremenog kapitalizma posebno kada je reč o zemaljama gde je pre svih prihvaćen protestantizam, pri tom u njegovoj najradikalnijoj, kalvinističkoj i (ili) puritanskoj varijanti. To su *kapitalističke zemlje „prvog ešelona“*: Engleska, Holandija, Švajcarska, kasnije Sjedinjene Američke Države.

Prijem u evropsku „civilizaciju“ *kapitalističkih zemalja „drugog ešelona“* desio se po nešto drugačijem algoritmu. Tamo je on počeo *sa nametanjem eliti tih zemalja „želje za potrošnjom“*, *kaja je prerasla u strast za bezumnom potrošnjom*. Kapitalizam zemalja „prvog ešelona“ mogao se brzo razvijati na račun aktivnog osvajanja spoljnih tržišta. Takvo osvajanje je bilo dosta agresivno, usmereno na traženje i stvaranje potražnje za proizvodima kapitalističke manufakture i robe takvih trgovačkih kompanija (pre svega, Istočno-Indijske engleske i Istočno-Indijske holandske). *Osvajanje novih tržišta kapitalisti-protestanti su počeli sa kvarenjem elita „osvojenih“ zemalja kao najsposobnijim delom društva putem korupcije*. Evo kako postepeni prelaz na kapitalizam zemalja „drugog ešelona“ opisuje J. Brodski: „Napredovanje ka

zapadnoj civilizaciji je pljačka prirodnih resursa i krajnje intenziviranje rada, u zaostalim zemljama počinje se sa 'kupovinom' vladajućeg sloja tih zemalja. Među tradicionalnim vlastodršcima i onima koji su postigli položaj lokalnih špekulanta-skorojevića počinju bahanalije prekomerne i bezumne potrošnje: rasplamsava se pomamni apetit za modernim stranim odelima, garniturama i predmetima za svakodnevni život – 'kao u najboljim kućama Filadelfije'. Počinje potraga za najnovijim sredstvima prefinjenih zabava i razvrata i za posebno skupom robom u svrhe ličnog prestiža. U epohi mladog engleskog kapitalizma epidemija preovlađujućeg zelenaštva, neizbežno je vezana sa jačanjem fiskalnog pritiska, zahvatila je čak i one koje nisu nerazvijene zemlje kontinentalne Evrope. Dovoljno je setiti se bezumne bahanalije i raskoši u do temelja razorenoj predrevolucionarnoj Francuskoj. Ta raskoš posebno je praćena puritanskom uzdržanošću engleskih džentlmena, koji su postali industrijsko-finansijski magnati⁹.

Među aristokratijom Evrope raste interesovanje za filozofska učenja, koja pomažu eliti da zaboravi na hrišćanske zapovesti, zabrane i ograničenja. Među njima su ograničenja koja su obuzdavala potrošnju „preko norme“. Poznato je da je u antičkom svetu strast aristokratije za zadovoljstvima našla svoj odraz u filozofiji *hedonizma* i *epikurejstva*. Na ishodu Srednjeg veka dolazi od renesanse tih učenja. Hedonistički motivi šire se u epohu Preporoda a zatim i u etičkim teorijama prosvetitelja (*Tomas Hobs, Džon Lok, P. Hasende*), kao i francuskih materijalista XVIII veka koji su u borbi protiv religioznog poimanja moralnosti često pribegavali hedonističkom tumačenju morala. Najpotpuniji izraz princip hedonizma je dobio u etičkoj teoriji *utilitarizma*, koja shvata korist kao uživanje ili odsustvo patnje. Osnovni predstavnici navedene teorije su *I. Bentam* (1748-1832) i *D.Ž. S. Mil* (1806-1873)¹⁰. Ideje dva navedena autora bile su, uzgred rečeno, u velikoj modi među ruskim plemstvom početkom XIX veka, i oni su sigurno igrali određenu ulogu u „stimulisanju“ težnje za raskoši među našom aristokratijom. Tako kod *A. S. Puškina* čitamo:

Vas, ćudljivice višeg sveta,
Napustio je prvo on;
I zbilja, danas kod vas cveta
Dosadan, prazan, visok ton;
Iako možda neka dama
Tumači Seja i Bentama.

⁹ Юрий Бородай. *Третий путь*. // Наш современник, 1991. № 9.

¹⁰ Utilitarizam (posebno u verziji I. Bentama) ne samo da opravdava „prirodnost“ i „štetnost“ u potrošnji i zadovoljstvima, nego isto tako i opravdava sredstva, koja obezbeđuju zadovoljavanje ove težnje, čak kada ta sredstva protivreče hrišćanskim principima.

Ali da bi trošili uvozni luksuz „starosedelačka gospoda“ morala je zaradivati novac. Oni počinju naglo pojačavati ugnjetavanje svojih seljaka, pojačavati fiskalni pritisak, sve aktivnije se obraćati lokalnim i stranim zelenašima za kredite. Sve to je razdrmalo osnove tradicionalnog feudalnog društva, stvorilo uslove za prvobitnu akumulaciju kapitala (oduzimanje zemlje seljacima), jačanje pozicija zelenaškog kapitala.

Prethodno navedeni algoritam kretanja ka kapitalizmu zemalja „drugog ešelona“ u punoj meri objašnjava tok istorijskog razvoja Ruske imperije XVIII-XIX veka. Treba imati u vidu, da je „drugi pokušaj“ Rusije da pređe na kapitalizam na samom početku XX veka počeo tako što „među tradicionalnim vlastodržcima i onima koji su postigli položaj lokalnih špekulanata-skorojevića“ počinju „bahanalije prekomerne i bezumne potrošnje“. Bili smo svedoci tih „bahanalija“ i posle perioda vlasti Gorbačova 1985. godine. Razorna energija te „bahanalije“ postala je za Sovjetski Savez strašnja i razornija od energija desetina nuklearnih bombi. A posle raspada SSSR i formiranja Ruske Federacije nosioci „bahanalije prekomerne i bezumne potrošnje“ dobili su skoro zvanični naziv – „*novi Rusi*“.

Dakle, strast za profitom (novcem) i strast za potrošnjom – dve su strane iste medalje, nazvane kapitalizam. Arhitekti kapitalizma nastojali su da u svakom članu društva (nezavisno od toga kakav je njegov socijalni i imovinski status) istovremeno postoje obe strasti. Naš zemljak *F.V. Karelin* (1925-1992) u svom radu „Teološki manifest“ (1987. g.) potpuno opravdano je primetio: „... kapitalistički način proizvodnje ima potrebu za grehom (gramzivošću preduzetnika i raspuštenosti potrošača)“.

Sve što smo ranije rekli, pokazuje da je kapitalizam – ne samo i čak ne toliko ekonomska pojava, koliko duhovna i religiozna. Nažalost, o tome ćute naši udžbenici i predstavnici naše nauke. Nažalost ne vidimo do sada ozbiljne duhovne ocene kapitalizma i od strane naše crkvene hijerarhije i bogoslovske nauke. Samo su ponekad crkvene vlasti prinuđene da nekako reaguju na ozbiljne izazove kapitalističke današnjice, ali čak i takvo reagovanje je na neki način tromo i nejasno.

2. Savremeno potrošačko i duhovno ropstvo

Dakle, obični pagani epohe kapitalizma su politeisti. Jednom rečju, oni su se (po)klanjali odjednom mnogim bogovima-idolima. Ti bogovi-idoli su beskonačni svet stvari i virtualnih predstava, koje proizvodi savremena kapitalistička ekonomija. Današnji kapitalizam je *kapitalizam potrošnje*. U najmanju ruku, to je ovaj kapitalizam koji postoji u zoni obitavanja „zlatne milijarde“.

Sami apologeti savremenog kapitalizma s ponosom govore o Zapadu kao o „potrošačkom društvu“. Ali ne radi se o običnoj „potrošnji“ kao nekom aktu zadovoljavanja čovekovih životno nužnih potreba.

Kao prvo, danas je „potrošnja“, pre svega „preko norme“ ili „suvišna“ potrošnja, čiji je cilj *postizanje zadovoljstva*.

Kao drugo, ovaj cilj je ritual, koji uključuje planiranje onoga što čovek namerava trošiti, to je proces traženja izvora predmeta potrošnje (restorana, turističkih kompanija, kompanija-proizvođača, prodavnica), zatim akt kupovine predmeta potrošnje (robe, usluga), te onda sam proces potrošnje. Uostalom, ni izdaleka se proces „potrošnje“ ne završava uvek potrošnjom kao takvom. Važan je sam proces, koji udubljuje čoveka u svet maštanja i predstava, odvlačeći ga od bitnih životnih problema. To jest potrošnja i materijalni proces delimično se pretvaraju u nešto virtuelno. Danas navedeni ritual zauzima veliki deo života malograđanina: na ovaj ili onaj način on je udubljen u proces „potrošnje“ čak i tokom radnog vremena a ponekad nastavlja misliti o „potrošnji“ i u snu.

Na tom planu savremeni kapitalizam ima neku sličnost sa kapitalizmom Drevnog Rima; uostalom postoje i razlike. Mnogi pisci su govorili o raskoši, proždrljivosti i rasipničkom načinu života vrhuške Rima (patricija). U toj vrhušci samo 1% ukupnog budžeta (uslovno) troši se na zadovoljavanje potreba, a 99% - na zadovoljavanje takozvanih „suvišnih“ potreba, pri tom je među poslednjim bilo čak i mnogo „protivprirodnih“ potreba. Gospodari-robotvlasnici nisu zaboravili na zadovoljavanje čak i nužnih životnih potreba svojih robova, tim pre im nije mogla pasti na pamet misao da prošire krug tih predstava. Nekako su patriciji pokazali brigu u pogledu zadovoljavanja potreba lumpen-proletarijata, provodeći politiku „hleba i igara“. I to je sve.

A evo u sadašnjem kapitalizmu sve je drugačije. Vidimo „dirljivu“ brigu kapitalista o potrebama najamnih radnika da im pruže priliku da dobiju maksimalna „zadovoljstva“.

Kao prvo, s ciljem maksimizacije „zadovoljstva“ novčani kapitalisti nude najamnim radnicima kredite za „stimulaciju potražnje“, tj. za kupovinu dodatnih roba i usluga. O tome smo već prethodno govorili u kontekstu „dužničkog ropstva“.¹¹

Kao drugo, strateška linija ponašanja kapitalista svih boja i vrsta (novčani, trgovački, industrijski) je maksimalno *širenje kruga potrošnje najamnog radnika*. Svojevremeno je poznati američki industrijalac Henri Ford primetio da

¹¹ Videti: Валентин Юрьевич Катасонов, *О проценте: ссудном, подсудном, безрассудном, Хрестоматия современных проблем, «денежной цивилизации»*, Москва, 2011.

se industrijski kapitalizam razlikuje od finansijskog kapitalizma po tome, što prvi zadovoljava potrebe čoveka, a drugi ih stvara. Postoje potrebe bazične, ili preko potrebne (u hrani, odeći, grejanju, krovu nad glavom). Takve potrebe su nužne za čovekov minimalan život i opstanak. U strukturi potreba stanovnika periferije svetskog kapitalizma, kao što je i ranije bio slučaj, bazične potrebe zauzimaju glavno mesto. Dok kod statistički prosečnog stanovnika zemalja „zlatne milijarde“ sve više se smanjuje njihov udeo a raste specifična težina drugih, „novih“ (ili „lažnih“) potreba¹². U sastav „novih“ potreba ulaze:

1. *Potrebe vezane za povećanje komfora.* U njih spadaju potrebe za prostranim kućama i stanovima, klimatizacijom i najsavršenijim tehničkim aparatima za domaćinstvo sa mikroprocesorima, mobilni telefoni sa desetina funkcija, klozetske šolje sa muzikom i zagrevanjem, električne četkice za zube, cipele od krokodilske kože i hiljade drugih zamislivih i nezamislivih predmeta i usluga. U nekim slučajevima komfor zaista olakšava čovekov život, ali 90% predmeta komfora, koji postoje na tržištu su očigledno „suvišni“. Na primer, u salonima skupocenih marki automobila, nailazimo na modele u kojima postoji beskonačan broj različitih dugmadi, ali kao što pokazuju istraživanja, vozač i putnici koriste manje od polovine postojećih funkcija (dugmadi), dok o nekima oni nemaju pojma.

2. *Virtuelne potrebe.* U njih spadaju potrebe povećanja prestiža (imidža). To su potrebe za mnogim onim istim predmetima komfora, ali pri tom ti predmeti moraju biti sa „brendom“ (firmiranim znakom), koji u očima okoline povećava „rejting“ („kapitalizaciju“) čoveka koji ima takve predmete, a uzgred povećava samoocenu čoveka. Mnogi ljudi ne kupuju čak ni predmete komfora, nego „brend“. Predmet kao takav čoveku nije potreban ili skoro nije potreban. „Brend“ često košta skuplje nego sam predmet; poslednji je samo materijalni nosilac „brenda“. To jest troškovi na reklamu (osnovno sredstvo stvaranja „brenda“) mogu višestruko premašiti troškove proizvodnje. „Postoji cela grupa, roba, koje koštaju više nego za 99% troškova na njenu promociju, uglavnom na reklamu“¹³.

3. *Protivprirodne potrebe.* To su potrebe za narkoticima, cigaretama, „seks-uslugama“, pornografijom, sadizmom, surovim prizorima, hazardnim igrama its. Ove potrebe se formiraju (a delimično se i zadovoljavaju) preko Interneta, televizije, drugih sredstava javnog informisanja, bioskopa i knjiga.

¹² Ovo pitanje je detaljnije razmotreno u sledećem izvoru: Невидимов Д. *Религија денег, или Лекарство от рыночной экономики*. Moskva, 2003.

¹³ Evo šta piše Сергей Витальевич Вальцев o reklamama kao sredstvu formiranja čovekovih virtuelnih potreba: „Reklama odavno nije informaciono saopštenje. Reklamno promovisanje od sredine prošlog veka aktivno koristi tehniku hipnoze“ (Сергей Витальевич Вальцев, *Закат человечества*, Moskva, 2014. S. 200)

Na račun širenja kruga „lažnih“ potreba kapitalisti *postišu pojačanu zavisnost potrošača*. Mnoge „nove“ potrebe deluju slično narkoticima, čovek je prinuđen ne prosto da redovno kupuje robe i usluge, potrebne za zadovoljavanje „novih“ potreba, nego isto tako da povećava „doze“ potreba za takvim robama i uslugama. Nakon nekog vremena, nakon upoznavanja sa takvim novim robama i uslugama čovek je čak spreman da se radi njih odrekne nekih „osnovnih“ roba i usluga. Na primer, neće ručati da bi igrao na „ruletu“. Sociolozi to nazivaju promenom „strukture potreba“. Mnogi marketolozi (stručnjaci kompanija koji proučavaju strukturu potreba kupaca, njihove prioritete, razvijaju prodajnu politiku kompanije itd.) došli su do prostih „otkrića“:

a) savremeni čovek pokazuje najveću potražnju za onim robama i uslugama, koje zadovoljavaju njegove „najniže“ potrebe;

b) za dalji rast „niskih“ potreba potrebno ih je stimulisati, za šta se koriste specijalne metode.

Što je niži duhovni nivo čoveka, tim je on više sklon grehu i strasti; što su niže duhovne potrebe, tim su više „niske“ potrebe; pri jakoj duhovnoj degradaciji čoveka „niske“ potrebe postaju važnije, nego čak životno nužne materijalne potrebe.

Duh potrošnje vrši presudan uticaj na čovekovo ponašanje, koji smisao svog života sve više svodi na potrebe trošenja. *Sredstvo se pretvara u cilj*. To je verovatno, najstrašnija „mutacija“, koja se desila u čoveku: od predavanja Bogu on je prešao na predavanje stvarima. To je varijanta mnogoboštva, koju možemo nazvati *potrošačkim mnogoboštvom*. Ranije, u vreme hrišćanstva, čovek je bio *rob Božji*. Danas je on postao *rob stvari*. Unutrašnja duhovna mutacija čoveka nalazi svoj odraz u svim njegovim mislima, rečima, ponašanju, načinu života. Evo kako te spoljne manifestacije ljudske mutacije opisuju američki sociolozi: „Tokom 1986. godine Amerika je još brojala više fakulteta nego trgovinskih centara. Ali prošlo je petnaest godina, kako je broj trgovinskih centara bio duplo veći od broja fakulteta. U veku sindroma potrošnje trgovinski centri su zamenili crkve kao simbol kulturnih vrednosti. Zaista, 70% američkih građana svake nedelje posećuje trgovinske centre a to je mnogo više nego broj ljudi koji redovno posećuju crkve“¹⁴.

Potrošačko mnogoboštvo pretvara proces kupovine (šopinga) u svojevrsni „narkotik“, bez koga se savremeni čovek, sa jako atrofiranim duhovnim potrebama, više ne može snaći. U većini slučajeva kupljena roba nije neophodno potrebna takvom sumanutom čoveku¹⁵. Kao svaka strast, tj. stalna za-

¹⁴ Джон. де Граф и др. *Потребля́тельство: болезнь, угрожающая миру*. Екатеринбург: Культура, 2005. С.32.

¹⁵ Samo jedan primer: u američkim prodavnicama second-hand otprilike 20 procenata odeće koja se prodaje je nova (ona, koja ni jednom nije odevena, sa etiketom). Očigledno u proces

visnost od nekakvih štetnih navika, potrošnja se pretvara u bolest. Mnogi lekari smatraju da strast za stalnom kupovinom rezultira teškom nervozom. Od nje posebno pate žene (oko 25% žena u zemljama Zapada). Više od 800 hiljada muškaraca pati od „šopingske“ zavisnosti, koju psihijatri priznaju istom onakvom bolešću kao alkoholizam i narkomaniju. O tome se govori u objavljenom istraživanju Tehničke bolničke kase Niže Saksonije. Broj od 800 hiljada je praktično „na ovaj ili onaj način samo broj registrovanih slučajeva“, ali broj „skrivenih šopingomana“, očigledno je daleko veći¹⁶. Nemački naučnici su tu bolesnu strast nazvali specijalnim terminom „*oniomanija*“ („grčki onios; mania – bezumlje). U ruskom jeziku slični termini su „šopogolizam“, „šopingolizam“, „šopingomanija“.

Takvu zavisnost možemo nazvati „*potrošačkim ropstvom*“. Traži se uspostavljanje trajne zavisnosti čoveka od sveta stvari, kapitalisti samim tim povećaju efikasnost drugih vidova ropstva – pre svega najamnog i dužničkog.

Zaključak

U zaključku navodimo nekoliko elemenata koji čitacu otkrivaju duhovnu suštinu „potrošačkog ropstva“ kao neotuđivu crtu savremene novčane civilizacije. Prema snazi i razmerama ukupne aktivnosti, *civilizacija novca* je druga industrija zadovoljstava: hrana, zabava, seks, alkoholna pića itd. (na prvo mesto u novčanoj civilizaciji stavljamo bankarsko-administrativnu delatnost). Po broju zaposlenih u industriji utehe, zabave i ostalih zadovoljstava zaposleno je više nego u svim drugim sektorima životne aktivnosti. Takozvana uslužna delatnost svih mogućih potrošačkih interesa, praćenih fiziološkim zadovoljstvima, dika je i ponos savremene (pre svega zapadne) civilizacije, kao i njen test na moralnu izopačenost, koja je tvrdo zakamuflirana modnim odeždama, šarenim ambalažama potrošačkih roba, cigaretama, pivom, jakih alkoholnim pićima, raskošnim enterijerom restorana, barova, kazina. Sva ta „civilizovana“ uspešna publika, neodoljivo je sklona alkoholisanju, bludu, pedofiliji, homoseksualizmu, proneveri državne imovine, krađi, ubistvima s predumišljajem i svim ostalim smrtnim gresima, ali se nepokolebljivo smatra najboljim delom čovečanstva, koja blista raskošem, znacima različitosti, zvanjima itd. Oni pretvaraju u neprekidnu zabavu ne samo slobodno vreme, nego često i vreme svojih profesionalnih poslova, imajući za to pri ruci poslugu za sve.

šopinga ulazi ne samo posećivanje prodavnica za kupovinu robe, nego isto tako i proces isporuke robe u prodavnicama second-hand (Isto, S. 30).

¹⁶ Newsru.com (21.07.2008)

Ljudi kulture masovne potrošnje dostupnih zadovoljstava lažu isto tako lako i prirodno, kao što dišu. Krađu isto tako uobičajeno i svakodnevno, kao što čiste zube. Praktično sav svoj odrasli život, sačuvali su dečje navike za zadovoljstvima, slatkijima i igračkama, koje samo menjaju modifikaciju i konfiguraciju. Balone, smrznute ili plišane medvediće zamenjuju moderna odela, dragocenosti, „mercedesi“, jahte, marke televizora, kolekcije oružja itd. Civilizovano blistavilo, čije se vrste i modifikacije neprekidno umnožavaju, zabavljajući i pričinjavajući zadovoljstvo odrasloj deci sa načinom života pećinske psihe. Proces restauracije i izgradnje sve novijih veličanstvenih hramova ni na koji način ništa ne menjaju u glavnim životnim težnjama ljudi civilizacije novca – dobijanje zadovoljstava od života bilo kojim načinima i sredstvima, pre svega, sklonosti alkoholu, pušenju, seksualnom razvratu. To već samo po sebi, čak u minimalnom i najjeftinijem odabiru, zauzima svo čovekovo slobodno vreme, praktično ništa ne ostavljajući za ljudsku duhovnost. Svo to mnoštvo ljudi koji deluju u različitim ulogama „sfere usluga“, specijalizuju se i „usavršavaju“ samo za veštinu da izazovu i stimulišu fiziološke instinkte „širokih narodnih masa“ kao potrošača u sve užem i uvek jednako do siromaštva spektru: od proždrljivosti do neobuzdanog seksa, obilno začinjjenih duvanom, alkoholom, narkoticima, različitim šalama-dosetkama na te teme. Sva ta industrija šou-dokolice ne samo da zauzima praktično svo slobodno vreme „narodnih masa“ već i oduzima najmanje 2/3 porodičnog budžeta i njihove zarade.

Iz prethodno rečenog možemo izvući tri karakteristike „industrije zadovoljstva“:

1) zauzima prvo mesto u ekonomiji „zrele“ „novčane civilizacije“ po broju u njoj zaposlenih radnika (kao i po udelu u zvaničnom BDP-u);

2) lišava čoveka velikog dela (ne manje od 2/3) njegovih novčanih prihoda;

3) stvara ne samo i ne toliko robe i usluge, koliko „novog čoveka“ („živu mašinu“), lišenu bilo kakvog duhovnog principa koji u punoj meri odgovara zahtevima „novčane civilizacije“.

Na taj način se stvara neobična situacija: svi ili skoro svi se nalaze u stanju „novčanog ropstva“, svi na ovaj ili onaj način pate od tog ropstva (ne samo siromašni, nego čak i najbogatiji), ali pri tom vera u novac ne slabi, nego samo jača. *Za razliku od dužničkog, najamnog i drugih vrsta ropstva „novčano ropstvo“ je dobrovoljno.* To još jednom dokazuje duhovno poreklo ove vrste ropstva – jer (po)klanjati se božanstvu možeš onda, kada istinski veruješ u postojanje tog božanstva i u njegovu svemoć. Zato je društvo, koje se bazira na takvoj veri, najbolje ne nazvati „kapitalizmom“ (u onom smislu gde je

акценат стављен на социјално-економско уређење друштва), него „новчана цивилизација“. Овим термином стављамо акценат на новач као духовно језгро друштва, на новач као објекат духовног предавања људи, на новач као виши циљ земалског постојања.

Намера непријатеља људског рода, који тежи да потпуно пороби човекову душу, крајње је проста: најпре га учинити добровољним извршиоцем обавеза „новчаног роба“, а затим натерати човека да добровољно испуњава обавезе најамног роба. Као што svakodnevno vidimo, он је у томе веома успео у последњој деценији XX и првој деценији XXI века.

Literatura

- Бородај, Юрий Мефодьевич. *Почему православным не годится протестантский капитализм?* „Наш современник“, 1990. №10.
- Бородај, Юрий Мефодьевич. *Третий путь.* // Наш современник. 1991. № 9.
- Вебер, Макс. *Протестантская этика и дух капитализма.* Москва: Ист-Вью. 2002.
- Вальцев, Сергей Витальевич. *Закат человечества.* Москва, 2014.
- Граф, де Джон и другие. *Потреблятство: болезнь, угрожающая миру.* Екатеринбург: Культура. 2005.
- Катасонов, Валентин Юрьевич. *О проценте: ссудном, подсудном, безрассудном, Хрестоматия современных проблем, «денежной цивилизации».* Москва. 2011.
- Невидимов, Денис. *Религия денег, или Лекарство от рыночной экономики.* Москва. 2003.
- Зомбарт, Вернер. *Евреи и хозяйственная жизнь.*/Пер. с нем. Москва: Айрис-пресс. 2004.